

LAURI LAGLE VASTASSUUNALISED AJAD: LAHTINE MINEVIK JA KINNINE TULEVIK

Veebruar, 2020

KAJA KANN

„Paratamatus elada ühel ajal”. Autor ja lavastaja: Lauri Lagle. Kunstnik: Kairi Mändla. Dramaturg: Eero Epner. Valguskujundaja: Siim Reisspass. Helikujundaja: Artjom Astrov. Videokunstnik: Maria Elisaveta Roosalu. Laval: Mari Abel, Ingmar Jõela, Rasmus Kaljujärvi, Mart Koldits, Jörgen Liik, Markus Truup ja Marika Vaarik. Esietendus 28. XI 2019 Von Krahli teatris.

Luule Epner kirjutas 2016. aastal põhjaliku teksti Lauri Lagle eelmisest Von Krahli teatris tehtud lavastusest „Paradiis”, mille üks peatükk analüüsis lavastuse aega: „„Paradiisi” aeg on mitmekihtne. [—] Poeetilise aja veel ühes kihis joonistub välja inimese elukaar, nooruse õitsengust kuni vanaduse vaevadeni. Inimest nähakse olendina, kelle elu valitseb bioloogiline paratamatus.”¹ Lineaarne aeg, mis koosneb enne toimunud minevikust, praegu olevast olevikust ja varsti saabuvast tulevikust, tekitab ootust. Paradiis on maiste inimeste unistus tulevikust, see on tulevikus loodetud kõiksus, ja põrgu on siis selle vastand, soovimatu eimiski, aga samuti ikkagi tulevikus. Lähtuvalt inimese paratamatust bioloogilisest elukaarest sured sa ühel hetkel ära ja satud siis kas paradiisi või põrgusse. Seega, elamine eelnes ja suremine järgnes. Põhjuse kaudu mõeldes saad sa surra siis ja ainult siis, kui oled varem elanud. Lavastus „Paratamatus elada ühel ajal” lõpeb eimiskiga ja see tekitab paljudes vaatajates leppimatust. Kostnud on etteheiteid, et ühel hetkel kukkus kogu lavastus kokku, ja küsimust, kuidas on võimalik, et lavastaja ei viitsinud lavastuse lõpuga tegelda. See arusaamatus paneb veelgi tõsisemalt küsima, mis juhtus lennureisile tulnud inimestega ja kuhu nad siis sattusid.

Luule Epneri tähelepanek, et Lagle tähtsustab eriliselt nüüd-hetki, toob esile seisundeid või pikki pidevaid protsesse, kus ometi iga hetk on väärtuslik ja täidetud², kehtib nii „Paradiisi” kui ka „Paratamatuse...” esimese kahe tunni kohta. Need nüüd-hetked ja seisundid on aga uuslavastuses dialektiliselt kaheks lahti harutatud. Lavastus ei püsi enam alati minevikku ja tulevikku kaasavas olevikuhetkes, kus on siis inimesed lennukis, siin ja praegu. Vektori nool, mis enne oli suunaga paradiisi poole, kus olemine oli alati viivitav, mitte veel teostatud, on nüüd joonistatud joone teise otsa. Erinevus seisneb selles, et tegelased kihutavad olevikust reaalselt minevikku, samal ajal kui lennuk, kus reisijad viibivad, otse põrgusse (tulevikku), sinna eimiskisusse. Kas kusagil on öeldud, et tulevikus peab midagi olema? Lennureisile tulnud tegelastel pole ootusärevust, nad on olevikku kaasa toonud vaid oma mineviku. Lavastaja on „Paradiisis” juba tulevikus käinud, nüüd huvitab teda minevik ja ta asub seda looma. Lavastuse tulevik on otsustatud ja kinnine ning see, mis on lahtine ja mida saab veel muuta, on hoopis minevik.

Paratamatus kui üks ajast aru saamise viis kaasab endasse enne-ja-nüüd-mõtte.

Lagle asetab tegelased paratamatusse olukorda. Lennuk lendab ja inimesed koos sellega. Kuhu ja miks, ei ole tähtis, nii lihtsalt on. Lennureis on määratud ajaga. Väljumine on eeldus ja saabumine tulemus, nende vahele jääb reis. Lennuk saabub selle pärast, et ta väljus. Nii kaotab paratamatus reisija isikliku tulevikku suunatud aja ära ja toob esile selle, mis ei puutu lennureisi. Tegemist pole mitte ainult

ette määratud, vaid lausa fataalse olukorraga. Inimese poolt vaadatuna juhtub lennuki ja reisiga see, mis juhtuma peab, vaatamata põhjusele. Lagle lavastuses ei puutu see reisijatesse. Nende aeg seisab. Nii joonistab ta välja kaks aja kategooriat: üks on inimese isiklik aeg ja teine temasse mittepuutuv, väline aeg, see lennuki aeg, ja need on vastassuunalised.

Kui Luule Epner mainis, et „Paradiisis” nähti inimest olendina, kelle elu valitseb bioloogiline paratamatus, siis „Paratamatus...” seob inimese sellest bioloogilisest paratamatusest lahti. See ei ole nende asi. Olulisele kohale on tõstetud inimese teadvus, mis on tõesti olevikus koos kogu oma

minevikuga. Seesama inimene, kes istus lennukitoolile, on püsiv, ta hakkas minema sellest hetkest, lennureis on siinkohal isikliku reisi käivitajaks, üheks juhuslikuks hetkeks, kust algas reis minevikku, samal ajal kui lennuk lendas tuleviku poole. Bioloogiline paratamatus sisaldab kasvamist, tõesti on olemas elukaar, me vananeme, aga kas see on põhjuslik? Igal järgmisel päeval oleme selle möödunud päeva võrra vanemad. Nii muutub aeg süüdlaseks. Lapsena joonistasime seinale kriipse, iga sentimeeter, mis meie kasvule lisandus, oli vanematel mõõdetud ja tapeedile välja joonistatud. Niiviisi tõestame põhjuslikkust. Kui ma poleks olnud enne alla meetri, siis ma poleks hiljem saanud ülemeetriseks. Eelmine mõõt on „süüdi“ järgmises, eilne on „süüdi“ homses. Nii nagu lavastuses ei tulene iga uus stseen eelmisest, ei ole ka Lagle tegelaste teadvusel põhjuslikkust. Lavastus on tervik ja tervikliikus on siinkohal järjepidevus, mida inimene kannab koos oma teadvusega, ning vaatamata järjepidevuse fragmentaarsusele, mis on lahti seotud aegruumist ja põhjendamisest, on ajas tagasi rändav inimene püsiv ja aeg, mis kulub, siiski mõõdetav. Lavastuses mõõdame seda aega survete, tiheduste ja rütmide kaudu.

Just tegelaste püsivuses tundub seisnevat lavastuse põhiküsimus. Püsivus tähendab siinkohal ajas tagasi rändava inimese samasust sellega, kes reisi alustas. Etenduse alguses tutvustatakse vaatajale reisijaid. Igaüks saab väikese etteastevõimaluse kas piloodi või stjuardessina. Mari Abeli hääli ja samal ajal ka mõtte, kui ta tutvustab turvanõudeid, on katkendlik. Tema soravatesse, stjuardessina tuhandeid kordi öeldud lausetesse lipsavad sisse „päris“ mõtted: „Ajage see kuradi päästevesti nõor jalge vahelt läbi ja kinnitage, muidu te lihtsalt surete ära.“ Ja Mari teab, mida ta räägib. Ta on selles hetkes, kui turvavesti (nüüd siis sümbolises mõttes) vaja läheb, varem olnud. Oma igapäevast formaalset ülesannet täitev stjuardess ei tundu vaatajale ainult lennuki töötajana, kes täidab lihtsat ülesannet, ta pole funktsionaalne. Ta pole minevikuta ja sellepärast ta mäletab, sellepärast ka teab.

Kahetunnine lennureis on jaotatud turbulentsist põhjustatud ruumivappumiste kaudu viieks rännakut katkestavaks osaks. Turbulentside kestus on enam-vähem ühepikkune, nii kaks minutit. Üksteisest eraldi seisvad juhtumid või tegevused on kahe kuni üheksa minuti pikkused, mis on tavapäraste teatrietenduste stseenide kohta võrdlemisi lühikesed. Sageli jäetakse justkui eimillestki alanud tugev mõte sinnapaika ja algab hoopis mingi muu asi. Esimest arendatakse mõne aja pärast edasi ja siis katkeb see taas. Niisuguste katkestuste kaudu loob Lagle tervikut. Mõnikord on kaks minutit kestev stseen nii ehmatav (näiteks Jörgen Liigi ja Marika Vaariku telefonikõne), et see jätkub ja laotub pilvekobarana järgmise kahe stseeni kohale. Mõnikord jälle on katkestus nii totaalne, et me ei suuda meenutada, mis laval just minut tagasi toimus.

Nagu lavastuse pealkirigi vihjab, on lennukisse sattunud inimesed omavahel seostamata. Neil pole ühist minevikku, aga täna on nad samas ruumis. Igaüks räägib oma asjast, teine kuulab, aga kuulab ühte teist asja. Dialoog nagu toimuks, aga jagatud minevikuaeg puudub. Kahel inimesel (Mari Abel ja Rasmus Kaljujärvi) tuleb korraga mõte pesu tuppa tuua. Miks? Sest praegu väljas sajab. Käivitajaks on vihm. Loogiline, et nõõril rippuv pesu tuleb tuppa tuua, kui vihma sajab. See vihm sajab paratamatus lennuki ajas, aga pesu ripub mineviku ajas. Nad oleksid justkui sama pere isa ja ema. Aga ei ole, see ema on ühest teisest perest, võib-olla on ta üldse üksikema, tegevus lihtsalt kattub korra. Nii saab vaataja alateadvusesse jääda kummitama tunne, et see naine on ajas tagasi rännanud näiteks vaid nädala, aga mees lausa kuusteist aastat. Või stseenis, kus üks teine naine (Marika Vaarik) vaatab aknast välja ja üks teine mees (Ingmar Jõela) tantsib viimas, ei vaata see naine täiesti kindlasti seda meest. Ta näeb hoopis midagi muud, me võime vaid aimata, mida see naine näeb, millisesse aega ta tagasi rändas ja mis siis temaga juhtus. Midagi olulist kindlasti. Huvitav, kas see vihm on seesama vihm, mis kippus ka pesu märjaks tegema?

Ajas tagasi rändamise pikkus ei ole kõigil ühesugune. Lavastus tõestab, et sammude arvust olulisemaks saab sündmuse kvaliteet, kuhu minnakse. Kui kaks erinevat inimest hakkavad sammuma punktist A neid tugevalt mõjutanud sündmuseni, punkti B, siis üks peab jooksmata pikkade sammudega ja teisele piisab kolmest loiust astumisest. Seal nad kohtuvad. Linnulennult vaadeldes kulub mõlemal enam-vähem ühepalju aega, aga see isiklik aeg, mis kulgeb mööda looklevat rada, tuleb siiski läbida. Selline tohutu intensiivsus tekitab aga aja kokkupressitusest tingitult teravat valu. Lagle ei joonista meile välja neid üksikuid samme, ta paneb inimesed

hetkedesse ja neid hetki kogeb inimene ainult olevikus, taas ja taas, minevikku tagasi minnes. Oleks lavastaja natukenegi näidanud aja ulatuvust, ühest hetkest teise minekuid, põhjendanud neid, siis oleks veidigi vähem valus. Siis oleks saanud ehk midagi muuta, siis oleks vähemalt võimalusena mõni valik olemas. Nüüd seda ei ole, sest hetki ei saa muuta. Muuta saab vaid ulatuvaid asju. Isegi kui hetk kestab lavaajas kuus minutit, on see teadvuses siiski hetk, mis on peatatud. Mida pikem on peatus, seda rohkem saab aimu, et muutus on võimalik, hetk hakkab ulatuma. See ei ole bioloogiliselt paratamatu kasvamine. Kui sina oled seal ja tema on seal, ei pea enam küsima, et äkki tutvaks. Me oleme juba ammu tuttavad, meid seob vihm ja seetõttu pole meie elud kuigi erinevad. Sündmused võivad olla erinevad, aga me tunneme täpselt sedasama kindlat tunnet erinevates olukordades. Naine (Mari Abel), kes armub sõjainvaliidi (Markus Truup), ei armu mitte invaliidi, vaid inimesse, kes on saamatu, inimesse, kes vajab abi. See võib vabalt olla tema puudega laps või viimaseid elupäevi veetev ema. See ei pea olema tingimata see, mida reaalsuses näeb. Oluline pole objekt, vaid subjekt ja tema tegu. Mari hakkas just armuma inimesse, keda ta saab aidata, kelles ta näeb võimalust rakendada oma hoolivuse tahet. Aga sama hästi võib see olla ka Balti jaamas tuterdav ühe tiivaga tuvi. Lagle räägib hoolimisest, armastusest, hirmust ja ängist ning ta räägib sellest kõigest positiivselt.

Üks selge vastandus, mida Lagle meile näitab, on ängi ja hirmu erinevus. Lennukis istuda on kitsas, võõras ja ängistav. Siin aeg seisab. Mina inimesena ei saa mitte midagi teha, mul pole ühtegi valikut ja minu tahtmistest ei sõltu midagi. Ja kui aeg seisab, siis seda minu jaoks ei ole. Paradoksaalselt annab see seisev aeg aga aega millegi muuga tegelda ja seeläbi isiklikku aega laiali laotada. Selles seisundis saab hakata asju märkama. Lennureis oli alguspunkt, kus inimeste isiklik teadvus käivitus. Hiljem, stseenis, kus naine (Mari Abel) hüüab, et ühel reisijal on nina asemel relv, tekib hirm, lausa paanika. Hirmu tundes aeg jookseb. Kõik on nii kiire ja tunned paratamatult, et pead tegutsema. Kui aeg jookseb, ei taju sa aega ennast. See oli hetk, kui paratamatus ajas, selles lennureisi ajas midagi juhtus. Sel hetkel tulid kõik minevikus reisijad välgukiirul olevikku tagasi, nad hakkasid suhtlema. Nad leidsid ligimese, kelle selja taha varjuda. Nad leidsid kellegi, keda kaitsta. Ja samal ajal peatus lennuki aeg. Lennuk oleks justkui seisatanud, et viivitada kohale jõudmisega.

Nii, nagu hauakivi püsib ühes ja samas kohas paljude ajahetkede vältel, nii on ka inimene ühes ja samas kohas paljudel ajahetkedel. Kas saab aga üks asi olla ühe ajahetke vältel kahes kohas? Maaväriin näiteks saab. Üks ja seesama maaväriin saab. Lagle annab selle võime ka inimesele. Inimesed läksid olemasolevast (olevikust, mis on), lennukist, mitteolevasse (minevikku, mida ei ole), maja õuele. Aga kas need kohad, kuhu mindi, olid olemas enne või tekkisid need siis, kui sinna jõuti? Kui minevikku ei ole, kui mineviku sündmused oleksid olnud lõpetatud, siis sinna jõudmise hetkel need paigad alles tekkisid. Asi, mis just tekkis, peab olema ju olevikus. Lagle lavastuses on minevik saabuvana olemas. Vabana ja muudetavana.

Varem kirjeldatu on minu hetketaju ja mõtlemise tulemus, kuid Marika Vaariku monoloogis on veel selgemalt Lagle (või hoopis dramaturg Eero Epneri?) filosoofia kirjas. Vaarik küsib: „Kas nii või? Kas on nii, et tuleb öö ja siis tuleb päev ja siis kop, kop, kop. Et paneme lapse magama ja vaatame teda viimast korda. Mingi osa on lapses läinud. Ja kus siis vana laps on? Läänud. Kõik. Kas tuli uudis, et aeg on peatunud? Ma ei lähe iga päev millegi poole. Iga päev on lõpp. Kõik. Kas on nii või?” Nii on esile toodud toosama lõpetatuse küsimus: loo kaudu mõtlemine, kus on alati olemas algus, keskpaik ja lõpp. Kui on lõpp, siis on lõpp. Eilset ei ole. See laps, kes oli eile, suri ära. Aga ikkagi, laps on ju täna elus. Mis asi see oli, mis siis suri? Sellega seab Lagle kahtluse alla loo kaudu mõtlemise. Ja kehtestab inimese püsivuse teadvuse kaudu.

Kõik hetked on võrdväärsed, kui nad on lõppenud. Mõned hetked kahjuks või õnneks ulatuvad edasi. Siis peab nendega tegelema. Ja üks hetk, kus vaataja sunniti tegelema punktiga, kus kõik muutus, on Markus Truubi dialoog kohvrast. Vaatajale anti lavastuse lõpu põhjus kätte. Need inimesed on lennukis sellised, käituvad just nii, kuna neil on elus olnud situatsioonid, kus isa jättis poja heinapallile, või midagi sarnast. Moraal. Vaat siis, asjad on nii selle pärast, et... Sel hetkel muutis Lagle mineviku kinniseks. Me tegime moraalset otsust. Seda ei saa muuta. Nii on ja kõik. Või on see hoopis teatrikunstile omane võte, kus alahinnatakse vaatajat: kui te ei saa aru, mis meil

siin etenduses toimus, või ei oska ise midagi järeldada, siis me ütleme selle teile ette. Markus Truubi kohvridialoog oli niivõrd hea ja hästi esitatud, et siin ei jäänud kahtlustki. Ainult siis, kui eile olin alla meetri, saan homme ülemeetriseks. Punkt. Uudis tuli. Aeg on peatunud lõplikult. Kui poleks, siis oleks saanud seal heinapallil igasugu vahvaid asju teha ja heinapallihetk oleks ulatunud kuhugi mujale. Elulisus ja protsessis olemise tahe kadus ja heinapallihetk ei ulatu enam kuhugi.

Põrgu on täiesti okei. Ikka praetakse seal muna, mis sest, et kellegi kõht tegelikult tühi ei ole. Enne põrgut oli inimestel kohutav nälg, aga isu ei olnud. Nüüd siis pole enam kumbagi. Ikka on lilled laual vaasis. Asjad on täpselt nii nagu eluski. Aga miski eriti ei loe, miski pole meie võimuses, hirmu pole. Maisipea (Mart Koldits) võib oma erinevates eludes olla kes tahes. Äkki sünnib järgmine kord Jaapanis või oli kellegi taskus, noh, ja kui see paratamatult otsa saab, võib ta olla kuuskantvõti. Ja siinkohal ei ole taskus olemine Jaapanis sündimise põhjus ja kuuskantvõtmeks olemine pole Jaapanis sündimise tulemus. Eriti labasena mõjuv lause „Kui ma elaksin uuesti, teeksin rohkem vigu!” jääb kummitama. Elu on elamist väärt, kui seal on vigu. Siis juhtub midagi, siis on olemas tahe, säilib pinge. Aga Lagle maalitud põrgus see puudub, seal pole ühtegi viga. On ainult vaikiv nõusolek. Nii kaotas lavastaja inimese püsivuse. See katkes päriselt. Juured lõigati iga uuestisünniga läbi. Midagi ei ulatu kuhugi. Kui ma võin olla kes iganes, siis see ongi mittemiskisus. Lavastuse mõjuvaim osa, see, mis andis uut teadmist, need esimesed kaks tundi, tühistas hoopis paratamatuse elada ühes ajas. Me ei ela mitte ajal, vaid ajas. Me saame ja lausa peame ajas reisima, selles minevikus, mis on. Oma isikliku püsivuse kaudu on kõik muutused võimalikud. Paradiisi kõiksus ei oleks erinev põrgu mittemiskisusest, kui puuduks inimese isiklik püsivus, teadvuse sidusus.

Viited:

1 Luule Epner 2016. Kaks tundi „Paradiisis”. — TMK, nr 11, lk 22.

2 Sealsamas, lk 23.